עתיקות 80, התשע״ה

מטבעות מהחפירה בכתף הינום, ירושלים

דונלד צבי אריאל

בחפירות בכתף הינום (ר׳ אבנר וזלינגר, כרך זה) נמצאו 51 מטבעות (טבלה 1), 26 מהם זוהו.[1] הדיון מתייחס גם למטבעות שנמצאו בחפירות המשלחת בראשותו של ג׳ ברקאי בין השנים 1975—1980; הממצא מחפירות ברקאי פורסם בחלקו (ברקאי תשמ״ד) ואף נרשם באוצרות המדינה.[2] ממצא

טבלה 1. המטבעות לפי לוקוסים[i]

Table 1. Coins arranged by Loci

שטח (ס״ה) Area (Total)	לוקוס Locus	תאריך (לסה״נ) Date (CE)	כמות Quantity	מס׳ קטלוג Cat. No.	ס״ה Total
K (9)	100	לא ניתן לזיהוי Unidentified	1		1
	101	לא ניתן לזיהוי Unidentified	3		3
	105	המאות הד׳—הה׳ 4th–5th c.	1	14*	
		457—474	1	19	
		לא ניתן לזיהוי Unidentified	1		3
	106	המאות הה׳—הו׳ 5th–6th c.	1	22	
		לא ניתן לזיהוי Unidentified	1		2
L (2)	פ״ש	לא ניתן לזיהוי Unidentified	2		2
M (40)	500	לא ניתן לזיהוי Unidentified	1		1
	501	474—491	1	15*	1
	504	לא ניתן לזיהוי Unidentified	1		1
	507	לא ניתן לזיהוי Unidentified	1		1
	511	41/2	1	5*	1
	512	129—37 לפסה״נ (BCE)	1	2	
		58/9	1	6	2
	514	351—361	1	7	
		המאה הד׳ 4th c.	1	16	2
	518	15/6	1	3	1
	524	המאה הד׳ 4th c.	1	17	
		425—455	1	13	
		המאות הד׳—הו׳ 4th–6th c.	1	23	
		לא ניתן לזיהוי Unidentified	2		5
	526	לא ניתן לזיהוי Unidentified	2		2
	527	לא ניתן לזיהוי Unidentified	1		1
	530	750—899	1		1

[i] מטבעות מסומנים בכוכבית מוצגים באיור 1.

Coins marked with an asterisk are presented in Fig. 1.

טבלה 1. (המשך)

שטח (ס״ה) Area (Total)	לוקוס Locus	תאריך (לסה״נ) Date (CE)	כמות Quantity	מס׳ קטלוג Cat. No.	ס״ה Total
M (40)	531	לא ניתן לזיהוי Unidentified	1		1
	538	לא ניתן לזיהוי Unidentified	2		2
	543	383—395	1	9	
		לא ניתן לזיהוי Unidentified	3		4
	544	המאות הה׳—הו׳ 5th–6th c.	1	21	1
	548	383—395	1	10	
		395—408	1	11	
		355—361	1	8	3
	554	לא ניתן לזיהוי Unidentified	1		1
	555	לא ניתן לזיהוי Unidentified	1		1
	566	221—187 לפסה״נ (BCE)	1	1	
		30/1	1	*4	2
	587	425—455	1	12	
		המאות הד׳—הו׳ 4th–6th c.	1	24	2
	592	לא ניתן לזיהוי Unidentified	1		1
	611	המאות הד׳—הה׳ 4th–5th c.	1	18	1
	612	המאות הד׳—הה׳ 4th–5th c.	1	20	1
	W106	אמצע המאה הו׳ Mid-6th c.	1	25	1
				ס״ה:	51

המטבעות משקף היטב את התקופות הקלסיות שנתגלו בחפירה:

א. שימוש חוזר בחלק קטן מן הקברים החצובים (מסוף תקופת הברזל עד המאה הד׳ לסה״נ). מקברים אלו פורסמו (1) מטבע כסף ארכאי מהאי קוס (ר׳ ברקאי תשמ״ד; ר״ע 15053), (2) אובול כסף מסדרת ״יהד״ (Elayi and Lemaire 1991:128); (3) מטבעות סלווקיים (ר״ע 15073—15074); (4) מטבעות חשמונאיים (ר״ע 15055—15059, 15075—15077, 15080); (5) מטבע של אגריפס הא׳ (ר״ע 15060); (6) מטבע של המרד הגדול (ר״ע 15061; ברקאי תשמ״ד:99); (7) ומטבע של מקסימיאנוס (286—310 לסה״נ; ברקאי תשמ״ד:98).

ב. מחצבה מימי הבית השני, ובה ממצא מן המאה הב׳ לסה״נ.

ג. קברים כרויים (ימי הבית השני) וחצובים (המאה הג׳ לסה״נ). מקברים אלו פורסמו מטבעות של הנציבים קופוניוס, ולריוס גראטוס ופונטיוס פילאטוס (ר״ע 15062, 15078—15079, 15081; ברקאי תשמ״ד:99).

ד. מנזר וכנסייה מן התקופה הביזנטית, עד הכיבוש הפרסי (לפחות). ברקאי הציע לזהות את המערכת הביזנטית כמנזר ״גיאורגיאס מחוץ לחומות״, שהוזכר בהקשר לכיבוש הפרסי, אולם אבנר וזלינגר (כרך זה) אינם מקבלים זיהוי זה. מתקופה זאת פורסם מטבע ממיטבעת אקסום (ברקאי תשמ״ד; ר״ע 15054).

ה. ממצא מן התקופה העות׳מאנית (ברקאי תשמ״ד:96).

המטבעות המזוהים מחפירות אבנר וזלינגר מקבילים בתיארוכם לשתי התקופות שזוהו בחפירות ברקאי: ימי הבית השני (שימוש חוזר בקברים, מחצבה) והתקופה הביזנטית (מנזר וכנסייה).[3]

בשתי המשלחות אין בממצא הנומיסמטי מן התקופה הביזנטית עריכים גדולים. כל המטבעות

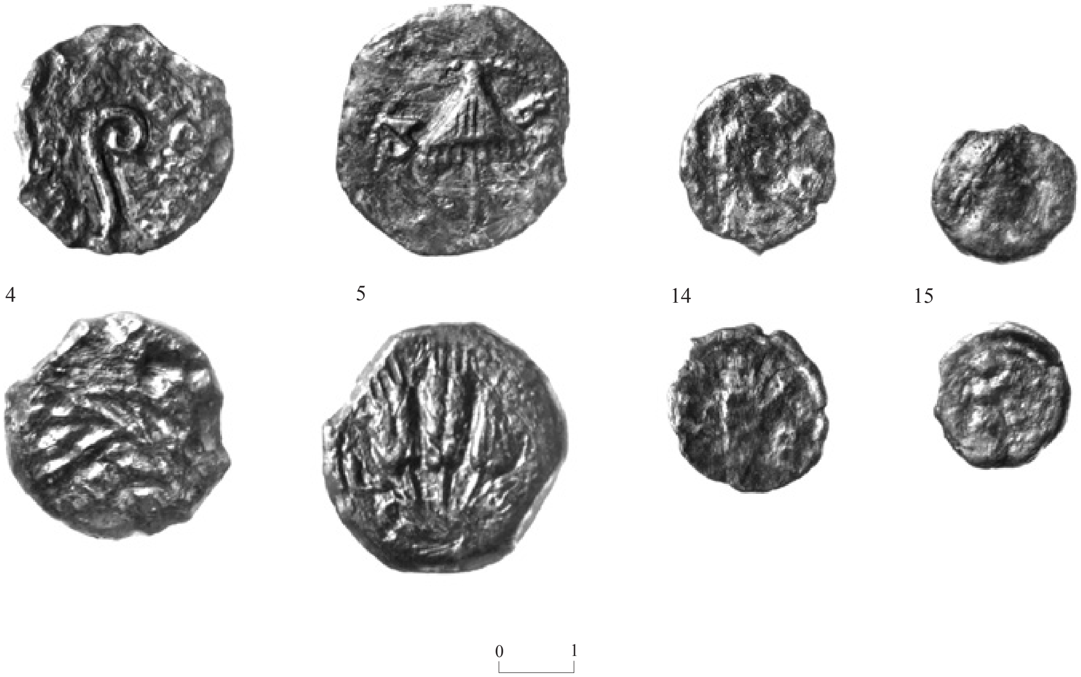

איור 1.

מברונזה. למטבע הגדול ביותר מן המאה הד׳ (8) קוטר של 17 מ״מ, העריך הקטן ביותר בתקופה. מן המאות הה׳–הו׳ נמצאו רק מטבעות זעירים (מינימות). גם במשלחת ברקאי נמצאו מטבעות של ליאו (מס׳ ר״ע 15097, 15111) ומטבע ונדלי (ר״ע 15094). הכמות הגדולה למדי של המטבעות מן המאות הה׳–הו׳, והעדר עריכים גדולים מן המאה הו׳, מרמזים על בנייה (או שימוש) של המנזר והכנסייה במקום במאה הה׳ ובמחצית הראשונה של המאה הו׳ לסה״נ. ממצא המטבעות אינו מצביע על המשך שימוש בכנסייה עד הכיבוש הפרסי (614 לסה״נ) — עובדה זו מטילה ספק בהצעת הזיהוי של המנזר כ״גיאורגיאס מחוץ לחומות״, אשר התקיים לפי המקורות לפחות עד הכיבוש הפרסי.

בממצא שני מטבעות יצוקים (מס׳ 16, 26). מספר 26 הוא מטבע עבאסי שחוק, הבולט בשל תאריכו יוצא הדופן. זהו המטבע המאוחר ביותר שנתגלה בחפירה, והוא מאוחר מהמטבעות האחרים בכ־200 שנה. התקופה העבאסית נעדרת הן בחפירות ברקאי הן בחפירות אבנר וזלינגר, אולם ברקאי הזכיר מטבעות מן התקופה הממלוכית (ברקאי תשנ״ה:8). מטבעות יצוקים ידועים ממעט תקופות. מטבעות עבאסיים יצוקים מוכרים היטב (ר׳ Miles 1948:118), אולם מטבעות יצוקים מן המאות הד׳–הה׳ לסה״נ באזורנו, דוגמת מס׳ 16, נדירים מאוד. נראה שמקורם של המטבעות היצוקים במצרים (לפרסום דפוסים ששימשו ליציקת המטבעות הללו, ר׳ Lichocka 1996). המטבעות היצוקים הקדומים שנתגלו בחפירות באזורנו מן התקופה הביזנטית הקדומה הם חיקויים מצריים למטבעות המלך אקסום עזאנה ויורשיו (Bijovsky 1998:82–83). גם מטבעות יצוקים ללא טיפוסים מוכרים באזורנו (Marot 1998:99; Ariel 2000:33*), אך מטבעות יצוקים מאזורנו המחקים מטבעות ביזנטיים רגילים, כגון מס׳ 16, טרם פורסמו.

קטלוג המטבעות[i]

מס׳	לוקוס	סל/שטח	משקל (גרם)	קוטר (מ״מ)	ציר	פנים	גב	תאריך (לסה״נ)	מיטבעה	הפניה	הערות	ר״ע
						אנטיוכוס הג׳ (222–187 לפסה״נ)						
1	566	M6322	1.49	10	↑	ראש אפולו לימין	[- - -] אפולו עומד לשמאל; בידו הימנית, חץ; בשמאלית, קשת		אנטיוכיה או מיטבעה קשורה לאנטיוכיה	השווה: *SNG Israel* I:92, No. 645		95263
						חשמונאי (129–37 לפסה״נ)						
2	512	M6046	1.44	14	↘	[- - -]/[- - -]/[- - -] בתוך זר	צמד קרני שפע וביניהן רימון		ירושלים			95249
						נציבים **טיבריוס הקיסר; נציב: ולריוס גראטוס (15–26 לסה״נ)**						
3	518	M6131	1.78	16		[- - -]/[- - -]/[- - -] בתוך זר	ענף דפנה; בשטחים: L–B	15/6		*AJC* 2:281, No. 8		95253
						טיבריוס הקיסר; נציב: פונטיוס פילאטוס (26–36 לסה״נ)						
4*	566	M6324	1.91	17	↖	TIBEP[IOY] KAICAPOC ליטואוס	[L]IZ בתוך זר	30/1		*AJC* 2:283, No. 23		95264
						אגריפס הא׳ (37–44 לסה״נ)						
5*	511	6055	2.54	18	↖	BACIΛ[EWC AΓP]IΠA שוכך	שלוש שיבולים; בשטחים: L–ς	41/2	ירושלים	*AJC* 2:249, No. 11		95248
						נציבים **נירון הקיסר; נציב (59–62 לסה״נ)**						
6	512	M6056	1.17	16	↖	[N]EP/[W]NO/[C] בתוך זר	[LE] KAIC–APOC כף תמר	58/9		*AJC* 2:285, No. 35		95250
						ביזנטי (351–361 לסה״נ)						
7	514	M6062	1.27	15×11	↑	[- - -] דיוקן לימין	[- - -] פרש לשמאל דוקר חייל הנופל מסוס			השווה: *LRBC* 2:87, No. 2039		95251

[i] כל המטבעות עשויים ברונזה. הם מסודרים לפי תקופות וטיפוסים; מטבעות מסומנים בכוכבית מוצגים באיור 1.

קטלוג המטבעות (המשך)

מס׳	לוקוס	סל/שטח	משקל (גרם)	קוטר (מ״מ)	ציר	פנים	גב	תאריך (לסה״נ)	מיטבעה	הפניה	הערות	ר״ע
קונסטנטיוס הב׳ (361–337)												
8	548	M6244	0.91	17	↗	[D]N C[ONSTANTIVS PF AVG] דיוקן לימין, עטור נזר פנינים, לבוש גלימה	[- - -] וירטוס לשמאל; בידו השמאלית רומח; בימנית כדור	361–355		**השווה:** *LRBC* 2:87, No. 2053		95262
תיאודוסיוס הא׳ (395–379 לסה״נ)												
9	543	M6477	1.41	15	↖	[DN THE]ODO–SIVS PF AVG דיוקן לימין, עטור נזר פנינים, לבוש גלימה	[SALVS] ṚẸI–PVBLICAE הניצחון גורר שבוי לשמאל	395–383		**השווה:** *LRBC* 2:89, No. 2184		95258
395–383 לסה״נ												
10	548	M6181	0.61	12	↑	[- - -] דיוקן לימין	[- - -] הניצחון גורר שבוי לשמאל			**השווה:** *LRBC* 2:89, No. 2183		95260
408–395 לסה״נ												
11	548	M6196	1.15	14	↑	[- - -] דיוקן לימין, עטור נזר פנינים, לבוש גלימה	[- - -] שלושה קיסרים עומדים לפנים			**השווה:** *LRBC* 2:99, No. 2214		95261
455–425 לסה״נ												
12	587	M6343	0.54	11	←	[- - -] דיוקן לימין	צלב בתוך זר			**השווה:** *LRBC* 2:90, No. 2234		95265
13	524	M6084	0.74	12	↓?	[- - -] דיוקן לימין?	ר׳ לעיל			ר׳ לעיל		95254
ליאו (474–457 לסה״נ)												
14*	105	KM2031	0.66	13	↙	[DN] L–EO דיוקן לימין, עטור נזר, לבוש גלימה	קיסרית עומדת לפנים, בידה השמאלית שרביט; בימנית צלב על כדור; בשטחים: [b]–E			**השווה:** *RIC* X:295, No. 714		95245

קטלוג המטבעות (המשך)

מס׳	לוקוס	סל/שטח	משקל (גרם)	קוטר (מ״מ)	ציר	פנים	גב	תאריך (לסה״נ)	מיטבעה	הפניה	הערות	ר״ע
זנון? (474–491 לסה״נ)												
15*	501	M6003	0.59	11	↗	[- - -] דיוקן לימין, עטור נזר פנינים, לבוש גלימה	[- - -] הקיסר עומד לפנים, בידו הימנית שרביט; בשמאלית צלב על כדור		קיזיקוס?	השווה: *RIC* X:313, No. 953		95247
המאות הד׳–הו׳ לסה״נ												
16	514	M6064	0.42	13	↓?	[- - -] דיוקן לימין?	[- - -] דמות עומדת לשמאל	המאה הד׳			יצוק	95252
17	524	M6085	1.02	11	↑	[- - -] דיוקן לימין	ר׳ לעיל	ר׳ לעיל	מצרים			95255
18	611	M6479	0.31	9		שחוק	[- - -] דמות עומדת לשמאל?	המאות הד׳–הה׳				95267
19	105	K2030	0.60	10	↓?	[- - -] דיוקן לימין	[- - -] דמות עומדת?	המאות הד׳–הה׳				95244
20	612	M6449	0.56	11	↘	[- - -] דיוקן לימין	קו תחתון; מתחת לקו: [C]ON	המאות הד׳–הה׳	קונסטנטינופול			95268
21	544	M6194	0.71	9	↑?	דיוקן לחזית	דמות עומדת או אות?	המאות הה׳–הו׳	קרתגו?			95259
22	106	K2034	0.35	9		דיוקן לימין?	חפץ לא ברור בתוך עיגול	המאות הה׳–הו׳				95246
23	524	M6086	0.66	11		ראש או דיוקן לימין	שחוק	המאות הד׳–הו׳				95256
24	587	M6343	0.57	12×9		דיוקן לימין	שחוק	המאות הד׳–הו׳				95266
ונדלי (428–565 לסה״נ)												
25	W106	M6419	0.46	10		שחוק	עץ תמר	אמצע המאה הו׳	קרתגו	*BMCV*:26, No. 68	נומוס	95269
עבאסי (750–969 לסה״נ)												
26	530	M6126	0.64	12				אמצע המאה הח׳–המאה הט׳		Miles 1948:111–112, Nos. 148–153	יצוק	95257

הערות

[1] המטבעות נוקו במעבדות רשות העתיקות בראשות אלה אלטמרק, וצילמה אותם קלרה עמית. גבריאלה ביכובסקי סייעה בזיהוי המטבעות הוונדליים.

[2] תודה לד״ר ברקאי על שנאות להזכיר את המטבעות כאן.

[3] שלושה מן המטבעות שנמצאו בקברים המתוארכים למאות הב׳–הג׳ לסה״נ (L507, L527, L554) לא זוהו.

הפניות

אבנר ר׳ וזלינגר י׳, כרך זה. בית קברות, מחצבה ושרידי כנסייה בכתף הינום, ירושלים.

ברקאי ג׳ תשמ״ד. חפירות כתף-הינום בירושלים. **קדמוניות** 68: 94–108.

ברקאי ג׳ תשנ״ה. חפירות כתף הינום 1994: סקירה ראשונית. בתוך ז׳ ספראי וא׳ פאוסט, עורכים. **חידושים בחקר ירושלים** 1. רמת גן. עמ׳ 8–15.

AJC 2: Y. Meshorer. *Ancient Jewish Coinage* 2: *Herod the Great through Bar Cochba*. Dix Hills, N.Y. 1982.

Ariel D.T. 2000. Coins from the Synagogue at Korazim. In Z. Yeivin. *The Synagogue at Korazim: The 1962–1964, 1980–1987 Excavations* (IAA Reports 10). Jerusalem. Pp. 33*–49*.

Bijovsky G. 1998. The Gush Ḥalav Hoard Reconsidered. *'Atiqot* 35:77–106.

BMCV: W. Wroth. *Catalogue of the Coins of the Vandals, Ostrogoths and Lombards and the Empires of Thessalonica, Nicaea and Trebizond in the British Museum*. London 1911.

Elayi J. and Lemaire A. 1991. Numismatique. *Transeuphratène* 4:119–132.

LRBC 2: R.A.G. Carson and J.P.C. Kent. Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire, A.D. 324–498. In *Late Roman Bronze Coinage*. London. Pp. 41–114.

Lichocka B. 1996. Les moules égyptiens à monnaies tardives du British Museum. In D. M. Bailey ed. *Archaeological Research in Roman Egypt (The Proceedings of the Seventeenth Classical Colloquium of the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum, Held on 1–4 December 1993*; *JRA* Suppl. S. 19). Ann Arbor. Pp. 197–206.

Marot T. 1998. *Las monedas del Macellum de Gerasa (Yaraš, Jordania): Aproximación a la circulación monetaria en la provincia de Arabia*. Madrid.

Miles G.C. 1948. Islamic Coins. In F.O. Waage ed. *Antioch-on-the-Orontes* IV, 1: *Ceramics and Islamic Coins*. Princeton– London. Pp. 109–124.

RIC X: J.P.C. Kent. *The Roman Imperial Coinage* X: *The Divided Empire and the Fall of the Western Parts*, AD 395–491. London 1994.

SNG Israel I: A. Houghton and A. Spaer. *Sylloge Nummorum Graecorum. Israel* I: *The Arnold Spaer Collection of Seleucid Coins*. New York 1998.

THE COINS FROM THE EXCAVATIONS AT KETEF HINNOM, JERUSALEM

DONALD T. ARIEL
(PP. 59*–65*)

In the excavations at Ketef Hinnom (see Avner and Zelinger, this volume), 51 coins were found and 26 were identified. These coins, together with those previously retrieved from Barkay's excavations in 1975–1980 or registered in the IAA, relate to three of the five classical periods represented at the site: (1) Reuse of Iron Age tombs (coins from the Barkay excavations) until the fourth century CE; (2) Second Temple-period and third-century CE tombs (coins from both excavations); and (3) a Byzantine-period monastery and church (coins from both excavations).

The Byzantine-period coins are all of small denominations, and do not postdate the mid-sixth century CE. This finding further supports Avner and Zelinger's doubts regarding Barkay's identification of the Byzantine-period church as that known from historical sources as St. George's church.

The rare phenomenon of a cast Byzantine-period coin depicting a standing figure (No. 16) is also discussed.